

**ԲԱԶՄԻՄԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆԸ «ՀԱԳՈՒՍ» ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ-
ԹԵՄԱՏԻԿ ԽՄԲՈՒՄ**

Բանասիր. գիտ. թեկնածու Լ. Հ. Ղամոյան

Բանալի բառեր: Մենիմաստ և բազմիմաստ բառեր, «հագուստ» իմաստային (թեմատիկ) խումբ, փոխաբերական իմաստ, դարձվածային իմաստ:

Բազմիմաստությունը արդյունք է բառային իմաստների զարգացման, բառի սկզբնական իմաստի փոփոխությամբ¹: Ուսումնասիրելով *հագուստ* իմաստային (թեմատիկ) խմբի բառապաշարը՝ նկատում ենք, որ բառերի մի զգալի մասը բազմիմաստ է, որ բացատրվում է արդի հայերենի զարգացման ընդհանուր օրինաչափություններով, նոր պայմաններում նրա բառապաշարի հարստացմամբ և կատարելագործմամբ՝ թե՛ քանակապես, թե՛ իմաստաբանորեն: Նման քննության համար հիմք ենք ընդունում Է. Աղայանի հետևյալ սահմանումը. «Որքան երկար է բառի «կյանքը», այսինքն՝ նրա գործածությունը լեզվի մեջ, այնքան հարուստ է նաև նրա բովանդակությունը և այնքան շատ են նրա իմաստները»²: Այս ձևակերպումը լիովին վերաբերում է նաև «հագուստ» իմաստային (թեմատիկ) խմբի բառերին, և դա պատահական չէ:

Հագուստ իմաստային (թեմատիկ) խմբի բազմիմաստ բառերի իմաստները ներկայացնում են մի բաց համակարգ, որի միավորների միջև կա որոշակի ընդհանրություն. առանձնանում են երկու և ավելի իմաստներով բառեր, որոնք գտնվում են որոշակի հարաբերության մեջ:

ա. Բավականին շատ են երկու իմաստով (երկիմաստ) բառերը. օր՝ *զլխարկ* «1. գլուխը ծածկելու հագուստ, 2. մի գլխարկի տա-

¹ Վերնագրում կա ձևակերպման սխալ (տավտոլոգիա). *իմաստային*-ը, իբրև տերմին, *թեմատիկ*-ի թարգմանությունն է՝ հայերենում, որ ճշտիվ առաջարկել է ակադ. Գ. Բ. Ջահուկյանը (*ծանոթ. խմբ.*):

² Է. Բ. Աղայան, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Ե., 1984, էջ 48:

րողության չափ»։ *հագուստ* «1. հագնելու շոր, զգեստ, հանդերձ, 2. զգեստների ամբողջությունը, հագուստեղեն», *ասր* «1. ոչխարի բուրդ (մանաւանդ մաքրած՝ սպիտակ), գեղմ, 2. ասուեղեն՝ բրդե հագուստ» (ԳԲ) և այլն։

բ. Եռիմաստ անվանումներից են՝ *վտաւակ* «1. տակի զգեստ, շապիկ, 2. (եկեղց.) ուսանոց, վակաս, 3. վերարկու», *բեհեզ* «1. վուշի բարակ թել, 2. վուշի թելից գործուած նուրբ կտոր, 3. բեհեզէ զգեստ» (ԳԲ) և այլն։

գ. Քառիմաստ բառանուններից ունենք *հանդերձ*՝ «1. զգեստ, հագուստ, 2. ծածկոց, ծածկույթ, 3. շորի կտոր, լաթ, ձորձ, 4. հանդերձանք, սարք, պատրաստություն» (ԳԲ) և այլն։

դ. Կան նաև հինգ և ավելի իմաստներ ունեցող բառեր, որոնք հիմնականում բարբառային են. օր.՝ *մեզար* «1. Վն. Մշ. Կր. Սս. կանանց և աղջիկների կապելու գոգնոց, 2. Վն. Սս. մազե լաթ՝ կտավի նման հյուսած՝ գործի ժամանակ առաջը կապելու համար, 3. Մր. Ղզի. հացի սփռոց, 4. Ղրբ. բրդե գործվածք, որով թախտը կամ խմորի երեսն են ծածկում, 5. Վն. բրդյա մեծ բոխչա, որի մեջ կանայք հաց և այլ մթերք են դնում և շալակին առնում, հեռու տեղ տանում» (ՀԼԲԲ) և այլն։ Նկատելի է այն, որ դրանցում բուն կամ գլխավոր իմաստները ելակետային են, իսկ մյուսները՝ հավելյալ («երկրորդական» կամ ածանցյալ). օր.՝ *բարուր* բառն իր ուղղակի իմաստով նշանակում է «խանձարուր, նորածին մանկան փաթեթոց ամբողջությունը». այս իմաստի հետ է կապված ածանցյալ իմաստը՝ «խանձարուրի մեջ փաթաթած երեխա» և այլն։

Բազմիմաստ բառերը կարող են կազմված լինել բառակազմական տարբեր կաղապարներով. դրանց մեջ կան և՛ արմատական, և՛ ածանցավոր բառեր, ինչպես նաև՝ բարդություններ. նշենք նման կազմություններից հետևյալները։

1. *Արմատական բազմիմաստ բառեր*, օր.՝ *խույր* «1. թանկագին քարերով զարդարված պսակաձև փաթաթոց կամ գլխանոց, որ գլուխներին դնում կամ կապում էին արքաները, բարձրագույն իշխանավորները, կրոնավորները իբրև նշան իրենց բարձր աստի-

ճանի, 2. խույրաձև գլխարկ»։ *թաշկինակ* «1. բամբակյա կամ մետաքսյա կտորի փոքրիկ քառակուսի շերտ՝ քիթը, բերանը, դեմքը սրբելու համար» և այլն։

2. *Ածանցավոր բազմիմաստ բառեր*, օր.՝ *գայլենի* «1. գայլի մորթի, 2. գայլի մորթուց կարած (մուշտակ), 3. գայլի մորթուց պատրաստած», *ընձենի* «1. ընձի մորթի, 2. ընձի մորթուց կարած (մուշտակ), 3. ընձի մորթուց պատրաստված՝ կարված» (ԺՀԼԲԲ)»։ *թիկնանոց* «1. անթև կարճ վերարկու, 2. թիկունքի վրայ զգելու զգեստ (առանց թևերի)», *գառնենի* «1. գառան մորթի, 2. գառան մորթուց պատրաստած», *թեզանաւոր* «1. թեզանիք ունեցող, 2. թեզանիքով զգեստ» (ԳԲ) և այլն։

3. *Բազմիմաստ բարդ բառեր*։ Բազմիմաստ կարող են լինել նաև բարդ բառեր։ Իսկական բարդությունները կապակցության վերածելիս արտահայտում են երկու և ավելի նույնպիսի հարաբերություն՝ տարբերի բառիմաստով, օր.՝ *ծաղկազլխարկ* «1. ծաղիկներից հյուսված գլխարկ, 2. ծաղկազարդ գլխարկ»։

Հաճախ բարդության իմաստի բազմակիությունը կախված է վերջին ձևույթի կամ բաղադրիչի բնույթից. այսպես՝ կան գերադաս բաղադրիչներ, որոնք կարող են ընկալվել և՛ բայական, և՛ գոյականական իմաստով, օր.՝ *բրդազգեստ* բարդ բառը կարող է ընկալվել ոչ միայն իբրև՝ «1. բրդյա զգեստ հագած», այլև՝ «2. բրդյա հագուստ», *հարսնազգեստ*՝ «1. հարսի նման հագնված, հարսի նման զուգված-զարդարված», նաև՝ «2. հարսի զգեստ»։ *մետաքսաշապիկ*՝ «1. մետաքսե շապիկ հագած», այլև՝ «2. մետաքսե շապիկ» (օրինակները տե՛ս ԺՀԼԲԲ) և այլն։

Նշված բարդությունները հոդակապով կազմություններ են. հանդիպում են նաև անհոդակապ ձևեր, ինչպես՝ *թևշոր* (նաև թևաշոր) «1. շոր, որ սափորով ջուր կրողը առնում է ուսին հագուստը չկեղտոտելու և ուսը չցավեցնելու նպատակով. ուսաշոր, թևշոր, 2. մանկան թևերը փաթաթելու շոր, թաթաշոր»։ *կրծկալ* «1. կուրծքը պատելու շոր, զգեստ, կրծակալ, կրծապանակ, լանջապանակ, լանջակալ, 2. արևելյան տարագով կանացի զգեստի մաս, որ

զգեստի վրայից ծածկում է կուրծքը, կոճկվում է վզի ետևի կողմում և ներքևից երիզով կապվում է մեջքին, 3. շորի կտոր, որ կապում են երեխայի վզից՝ զգեստը մաքուր պահելու համար, 4. (բրբռ.) քառակուսի մորուք» (ԺՀԼԲԲ). *միշտոր «Դրս. (Քդ.)* 1. ծխի մեջ աշխատող կանանց արտահագուստ, 2. ծխացող, 3. խոպոտ» (ՀԼԲԲ) և այլն:

«Հագուստ» նշանակող բազմիմաստ բառերի մեծ մասը *գոյա-կան* է, ավելի քիչ մասը՝ *ածական* են, սակավ են *բայ* հանդիսացող միավորները. օր. *գօտեւորել* «1. գօտի կապել (ուրիշին կամ ինքն իրեն)», «2. *փիւք*. կազմ ու պատրաստ լինել, գօտեպնդուել, զօրանալ, սրտապնդուել» (ԳԲ), *լանթել* «1. մաշված հագուստը մի քանի տեղից կարկատել» (*Ղրբ. Հվր.*), «2. դժգոհ՝ կոպիտ պատասխան տալ» (ՀԼԲԲ) և այլն:

Հին գրական հայերենից գրական աշխարհաբարին են անցել *հագուստի* մի քանի անվանումներ՝ ենթարկվելով իմաստային փոփոխությունների. օր.՝ *գոտի* բառը գրաբարում ունեցել է 5 իմաստ. «1. մեջքի գօտի, մեջկապ, 2. (աստղգ.) մոլորակների ուղեծրի կազմած ձուածրաձև շրջանակը, 3. (աշխգր.) երկրագնդի մակերևույթի՝ երկու միջօրեականների միջև պարփակուած տարածութիւնը, 4. լեռնաշղթայ, 5. կամարաձև ճեմելու տեղ ապարանքներում» (ԳԲ), իսկ միջին հայերենում հանդիպում ենք *գօտեկ* տարբերակով, որը մենիմաստ է՝ «գօտի, մեջկապ» (ՄՀԲ). պահպանվել է այդ բառի գլխավոր իմաստը, փոփոխվել են 2-րդ և 3-րդ իմաստները, 4-րդ և 5-րդ իմաստները դուրս են եկել գործածությունից, ավելացել են նորերը՝ «որևէ երկրի բաժանումը ըստ տնտեսական շրջանների», «ռազմաճակատում որևէ որոշակի նպատակի ծառայող տարածություն», իսկ երկուսը՝ «*փիւք*. երկարություն (գետի՝ ճանապարհի և այլն)» և «*փիւք*. ծիածան» (ԺՀԼԲԲ): Այդպես նաև *գրապան, գտակ, կնգուղ, կապա, խալաթ* և այլ բառերի դեպքում:

Նկատելի է նաև այն, որ *հագուստ* հասկացություն նշող բազմիմաստ բառերի իմաստները կարող են հանդես գալ տարբեր ենթախմբերի մեջ.

1) *Միննույն իմաստային խմբին պատկանող բառեր*. օր.
պատմունճան «1. երկար և լայն վերնազգեստ, 2. փառաւոր՝ զարդա-
րուն զգեստ, 3. սովորաբար զգեստ». *սփածանէլի* «1. գոգնոց,
2. վրան զցելու՝ ծածկելու՝ փաթաթելու շոր», *վարշամակ* «1. թաշկի-
նակ, 2. սրբիչ, դաստառակ, 3. գլխին փաթաթելու՝ կապելու շոր,
4. գլխի փաթոյթ, ապարօշ» (ԳԲ) և այլն:

2) *Տարբեր իմաստային խմբերի պատկանող բառեր՝ իրենց
ենթախմբերով*:

ա) Գլխավոր (ելակետային) իմաստը «հագուստ» է նշանա-
կում, մյուսը (կամ մյուսները)՝ ոչ. օր.
կումաշ «1. ընտիր կերպաս,
2. շարժական գույք», *սանտալ* «1. սանդալ, մուկ (ոտնաման), *փառ-
չամ* «1. զգեստի քղանցք, 2. գլխի մազերի հյուսածո փունջ, ցցունք»
(ՄՀԲ) և այլն:

բ) Միայն երկրորդական կամ ածանցյալ իմաստն է (կամ
իմաստներն են) «հագուստ» նշանակող խմբից, օր.
օթոց «1. օթևա-
նելու՝ գիշերելու տեղ, օթևան, սենյակ, ննջարան, 2. անկողնու ծած-
կոց, 3. հագուստի վրայից հագնելու վերնազգեստ (վերարկու, թիկ-
նոց են)» (ԳԲ) և այլն:

Հանդիպում են բազմիմաստ բառեր, որոնց մի իմաստը հատ-
կանիշ է ցույց տալիս, մյուսը՝ առարկա. օր.
քրձեղէն «1. քրձից
պատրաստուած, քրձէ, 2. քրձից պատրաստուած իրեր՝ հագուստ-
ներ» (ԳԲ), *գյուլքանդ*// *գյուլքանք* «1. ծաղկավոր, ծաղկազարդ» (Ար.),
«2. ծաղկազարդ թաշկինակ՝ գլխակապ» (ՀԼԲԲ):

Բառի փոխաբերական գործածությամբ և իմաստային գու-
գորդմամբ ընդլայնվել են նրա իմաստային սահմանները. օր.
*էր-
կարահանդերձ*, հիմնական ((հզվդ.) երկար հագուստ ունեցող),
ուղիղ իմաստից բացի ունի «*փխբ.* (հնց.) հոգևորական» իմաստ.
զգեստ բառանունն իր՝ «1. ընդհանրապես հագուստ, հանդերձ,
2. վերնազգեստ, շրջազգեստ» իմաստների կողքին ունի՝ «3. *փխբ.*
բուսականություն, կանաչ, կանաչություն, 4. *փխբ.* ձյան սավան,
5. *փխբ.* տերևները ծառերի նկատմամբ». *թաշկինակ*՝ «1. բամբակյա
կամ մետաքսյա կտորի փոքրիկ քառակուսի շերտ՝ քիթը, բերանը,

դեմքը սրբելու համար, 2. բարակ կտորից պատրաստված սովորաբար եռանկյունաձև կանացի փոքրիկ գլխաշոր» և «3. *փխբ*. կամագուրկ, հնագանդ մարդ» (ԺՀԼԲԲ) և այլն:

Ի տարբերություն սովորական բառերի՝ դրանք մենիմաստ են, երբեմն հանդես են գալիս իմաստային ճյուղավորումներով, որոնցում առկա է իմաստային ընդհանրություն, օր.՝ *գոտին (գոտիկը) հաստացնել* - 1. հարստանալ, հարստություն դիզել, 2. գիրանալ, չաղանալ. *գրպանը ծակ* - 1. առատորեն՝ շռայլորեն ծախսող, վատնող, 2. դրամ չունեցող, չքավոր, քսակը ծակ. *գրպանը մտնել* - 1. գրպանից գողություն անել, գողանալ, ուրիշի ունեցածը յուրացնել, 2. շահ ստանալ, բաժին հանել, օգտվել. *փեշից կախվել կամ կախ ընկնել* - 1. աղաչել, օգնություն խնդրել, 2. մի բանով կաշկանդվել, հակված լինել մի բանի» և այլն:

Բազմիմաստության հետևանքով երբեմն տեղի է ունենում բաղադրիչների իմաստային կապի թուլացում, կրկնակի վերաիմաստավորում և այլն, առաջ եկած փոխաբերական նոր իմաստ դարձվածային միավորի գլխավոր իմաստի հիման վրա. օր.՝ ա) *սրտի թելը կտրվել* - 1. մեռնել, 2. սաստիկ վախենալ, բ) *հոգին գրպանը դնել* - 1. անխիղճ, անգութ լինել, 2. ժլատ, գծուծ լինել, ժլատություն անել, գ) *ասեղ կուլ տված* - 1. սաստիկ նիհար, 2. վիզը ձգված (մարդու մասին)³:

Այսպիսով՝ «հագուստ» նշանակող բառերի և դարձվածային միավորների բազմիմաստությունը ևս մեկից ավելի իմաստների համատեղումն է մեկ միավորի սահմաններում, ընդ որում դարձվածային միավորների իմաստները երբեմն իրարից այնքան էլ չեն տարբերվում և կարող են դիտարկվել իբրև հոմանիշներ: Այս դեպքում ևս կարևորվում է համատեքստը, որտեղ էլ կոնկրետանում են բառիմաստները և ճշգրտվում:

³ Օրինակները քաղել ենք Ա. Մ. Սուքիասյանի, Ս. Ա. Գալստյանի «Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարանից» (Ե., 1975):

Համառոտագրություններ

ԱԱՆԲ – Արեւմտահայերէն արեւելահայերէն նոր բառարան

Ար. – Արարատյան

Արբ - Արաբկիր

բրբռ.- բարբառային

ԳԲ – Գրաբարի բառարան

Գնձ. – Գանձակ

Դրս. - Դերսիմ

Կր – Կարին

ԺՀԼԲԲ – Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան

ՀԼԲԲ – Հայոց լեզվի բարբառային բառարան

Հճն. – Հաճըն

Հվր.- Հավարիկ

Ղզխ - Ղազախ

Ղրբ. – Ղարաբաղ

ՄՀԲ – Միջին հայերենի բառարան

ՆՆ – Նոր Նախիջևան

ՊԼ – Պոլիս

Սբ.- Սեբաստիա

Սս - Սասուն

Վն - Վան

Քղ. - Քղի

Ключевые слова: современный армянский язык, полисемия и моносемия, тематическая группа “одежда”, корень и суффикс, сложные и суффиксальные слова, новообразование, неологизмы, метафора, фразеологизм.

Л. Г. Гамоян - Полисемия в семантической группе “одежда” в современном армянском языке. - Большинство слов в семантической группе “Одежда” многозначные, но все значения не имеют одинакового смысла в словообразовательной структуре языка. Основные из этих значений являются исходными, а другие - вторичными или производными, но все находятся в определенных взаимоотношениях. Многозначные слова в основном бывают простые, производные и составные. В семантической группе “Одежда” есть новообразования и фразеологизмы, которые также много-

значны. Подобно словам, фразеологизмы имеют свою внешнюю и внутреннюю стороны, бывают однозначными и многозначными.

Keywords: Modern Armenian, polysemantic and monosemantic words, semantic field “Clothes”, root, affix, neologism, compound and derivative words, metaphor, phrase.

L. H. Ghamoyan - Polysemy in Semantic Group “Clothes” in Modern Armenian. - Majority of words in the semantic field “Clothes” are polysemantic, but all meanings haven’t the same sense in the word structure of language. The main of these meanings are initial, and others are secondary or derivative, but all they are in the definite connections. Generally polysemantic words are simple, derivative and compound in word formation. In the semantic field “Clothes” there are neologisms and phrases, which are also multisense. The phrases like words have their external and inner sides and are simple and multisignificant.